

HOE ONDINE MET BREUGHEL VAN DOEN KREEG

GUILLAUME VAN GEMERT

De Duitse vertalingen van *De Kapellekensbaan*

Johan Janssens, de dichter en dagbladschrijver, kent zichzelf en kent zijn voorkeuren. Het vrouwvolk in z'n zomerse kledij erotiseert hem; de veelvoudige werkelijkheid van alledag maakt ideologieën irrelevant. Dat is de keerzijde van de roman die Boontje wil schrijven; dat is, in de ogen van Janssens, het Leven. Hij ontdekt dan ook dat hij geen marxist is, maar veeleer anarchist of, wellicht meer nog, 'viezentist':

'... en dat ik langs het licht van de open deur dwars door haar versleten combinaison haar dikke matronebillen en buik zag – o gij felicien rops – [...] maar wat het ergste was, dat ik tot de ontstellende ontdekking kwam geen marxist te zijn gelijk de anderen, doch integendeel een anarchist, een nihilist, een viezentist, en dat men mij zou moeten verbieden van nog met mensen in contact te komen, tenware met de meisjes die nu in

brussel in hun zomerse kleeedjes rondlopen ... en dan, ook die nog maar van verre: want als ze mij te dicht naderen zie ik hun rimpels of een wrat of een puist of iets anders dat op een ziekte gaat gelijken en dat mij hun naderende dood voorspelt. En voeg er tenslotte nog aan toe, dat ik in het huiswaarts keren ook in de tram een beeld van het leven zag, de 1ste wagon met het proletariaat van de bedienden die een actetas dragen en schoon vlaams spreken tegen juffrouwen in doorschijnende bloemenkleedjes, en de 2de wagon met het proletariaat van volksmeisjes die een ruwer gelaat hebben en ruwer katoenen kleeedjes dragen, en de 3de wagon met het proletariaat van een oude peke dat een puistengezicht heeft en matrones die met hangende tietten in hun jak onder een zak patatten bezwijken. En er dat alles aan toegevoegd hebbende, zoudt ge tenminste

iets geschreven hebben dat de keerzijde van de medaille van de roman is: het Leven' (Boon 1964, p. 22).

Het Leven, althans zijn eigen fantasieën daarover, ziet Janssens gespiegeld in de tijd van Reinaert (Bork 1977, p. 58-66). De almacht van de feodale heren van toen, van de volgevreten papen doet hem dwepen. Dankzij de domheid van het volk, die Breughel later heeft vastgelegd, konden ze gewoonweg hun gang gaan:

'Ik heb, zegt johan janssens, in het dagblad een hoekje geschreven over den-vos-reinaerde, met als boventitel 'donkere tijd': dit is van den-vos-reinaerde die tot ons komt al uit de donkere en beboste tijd van de middeleeuwen, waarin de graafschappen woest en uitgestrekt waren, en de kathedralen met hun stenen kantwerk en hun spuigaten naar de hemel gingen reiken, waarin de kasteelheren encycliekers waren en van hun roofterkruisvaarten terug keerden, gedoopt zijnde ter heilige mis togen en te onzenhere gingen, maar ongestraft de hofstedekeken konden platbranden, 'op de koe en de spaarzame centjes neerstrijkend gelijk gieren, en op de vrouwen zich werpend gelijk dulle stieren'. O dat was mij de heerlijke tijd waarin de feodale heren niet eens hun naam konden schrijven, maar in hun versterkte kastelen op de konijnenberg valputten en folterkelders hadden, en een nar, en minnezangers die de hand likten van wie hen sloegen om in verzen de daden hunner heren te verheerlijken ... o dat was mij eveneens de tijd waarin ge geen vijf stappen

kondt doen of ge liept tegen een abdij binnen wier muren men vrut en dronk om er bij te barsten, en waar men om de tijd dood te krijgen in dikke boeken het leven van de heilige bimbombarus beschreef, en met veelkleurige prenten versierde ... en waarin de vette paap ofte meneer de paster van ter-muren u verplichtte van op bedevaart te trekken naar dingen in spanje, op uw barrevoetse voeten en met een zotskap over uw kop, om dan in het terugkeren te moeten constateren – o schone taal van reinaert – dat hi mijn wijf hevet verhoert ende mine kindre so mesvoert, dat hise besekede daer si laghen, datter twee noint ne meer ne saghen ende si worden staerblent ... als meneer derenancourt daar tenminste geen goesting in had ... en waarin men elkander met vrome latijnse spreuken en wijwater overkwispelde, maar u op de brandstapel bracht als ge bij vergissing beweerdet dat de wereld rond de zon draaide. En tevens was het de tijd waarin de dorpers ende dooren nog waren gelijk breughel ... die eigenlijk veel later kwam ... hen nog met een glimp gezien en geschilderd heeft: dom en arm en lelijk en mager van te vasten en te bidden, en 1 dag op het jaar met trippenkermis zich te overeten en zat te zuipen, maar al de andere dagen van het jaar onzes-heren-zoveel vol schrik te leven van kleddens en spoken en dwaallichten ... terwijl er geen andere kleddens waren dan deze uit de kloosters en het kasteel van de konijnenberg, en geen andere spoken dan pest en hongersnood en pokken die hen wegmaaiden gelijk strontwliegen, en geen ander dwaallicht dan dat der droevigste onwetendheid' (Boon 1964, p. 22-23).

Zoveel verbaal geweld moet iedere vertaler die tot nu toe heeft geprobeerd *De Kappellekensbaan* zoveel mogelijk met behoud van de eigenheid van het werk adequaat weer te geven (Muyres 1995, p. 11-12), de nodige hoofdbrekens hebben gekost, en met name de Duitse. De grote morfologische verwantschap van Nederlands en Duits zet de vertaler bij alle alertheid al te gemakkelijk op het verkeerde been. Maar liefst drie Duitse vertalingen van *De Kapellekensbaan* zijn er in de afgelopen drie decennia, tussen 1970 en 2002, verschenen, wat veelzeggend is voor de aandacht die juist dit werk in het Duitse taalgebied ten deel is gevallen. Ze zullen hierna kort worden voorgesteld, waarbij telkens aan de hand van de geciteerde passages uit de paragrafen 'Waar blijft het leven?' en 'Donkere tijd', die allebei in het eerste hoofdstuk van Boons roman te vinden zijn, een aantal typische aspecten van de onderhavige Duitse versie worden belicht, die de mogelijkheden en de grenzen van de vertaling alsmede van de betrokken vertaler laten zien. Tot slot wordt gepoogd te achterhalen, hoe de roman in de Duitse context werd gelezen.

Een weerbarstige ontdekking: Hoe Jürgen Hillner Boon in 1970 in het Duitse taalgebied bekend maakte

Het is de verdienste van Jürgen Hillner dat Boon in de Duitstalige landen überhaupt bekend is geworden. Met zijn vertaling van *De Kapellekensbaan*, die hij in 1970 onder de titel *Eine Straße in Ter-Muren* bij de gerenommeerde uitgeverij Carl Hanser in

München het licht deed zien (Boon 1970) en die is gebaseerd op de derde geheel herziene druk, de 'verminkte', door Boon ingekorte versie van 1964 (Bork 1977, p. 18-24; Muyres 1992, p. 11), vestigde hij voor het eerst de aandacht op de Vlaamse auteur.

De receptie van de vertaling was niet onverdeeld positief: hier en daar werd gesteld dat Hillner er nog al eens naast had gekleund en dat de roman als zodanig ook niet altijd gemakkelijk toegankelijk was (Uffelen 1993 (2), p. 440-441); de kritiek onderkende echter zonder meer dat Boon en zijn roman van een bijzonder kaliber waren. Om auteur en werk te karakteriseren werd volop geput uit het reservoir van grote namen uit de literatuurgeschiedenis waaraan Boon deed denken:

'Widerspruchsvollstes wird hier vereint: Es ist, als hätte Marcel Proust aus dem Blickwinkel von James Joyce heraus geschrieben oder D.H. Lawrence mit der Feder von Zola. Aber auch Gogol und Doderer, Faulkner und Krieza, Vittorini und Lewis Carroll, Jean Paul und Henry Miller sind literarische Geschwister. Fazit: Kein Roman, sondern ein Ozean, ein Chaos, die besessene Schilderung der Zeit und des Zeitlosen, nackt und schonungslos, eine Berichterstattung, die keine Grenzen und keine Tabus anerkennt, die Durchleuchtung sozialer und politischer Strukturen, eine Reise vom Nihilismus zum Realismus – hin und zurück –, ein furchtbares und jauchzendes Buch voll tragischer Ironie, ein Zeugnis vom Menschen und seiner Erschütterung' (P. Wimmer 1971. Vgl. Uffelen 1993 (2), p. 441).

De roman verkocht in Duitsland niet al te best, maar de vertaling leidde er wel toe dat in de jaren zeventig nog wat ander werk van Boon (Menuet en De meisjes van Jesses) in het Duits verscheen, bij Oost- en West-Duitse uitgeverijen (Uffelen 1993 (1), p. 48-49). Pas in 1979 kwam het tot een tweede editie, in pocketvorm, wat wellicht toch iets zegt over de belangstelling (Uffelen 1993 (1), p. 50).

Toen Hillner aan *De Kapellekensbaan* begon, had hij als vertaler met Duitse versies van werk van o.a. Andreas Burnier, Jef Geeraerts, Jacques Hamelink, Heere Heeresma, Willem Frederik Hermans, Hugo Raes, Gerard Reve, Jan Gerard Toonder en Jan Wolkers (Uffelen 1993 (1), p. 61-62, 188, 196, 204, 210, 304, 305, 373, 418) zijn sporen al verdiend. Met name van Reve zou later nog het een en ander volgen (Uffelen 1993 (1), p. 305). Van de valkuilen bij het vertalen van het Nederlands naar het Duits, de specifieke interferentieproblemen, de 'faux amis' en mogelijke syntactische uitglijders, is hij zich terdege bewust (Hillner 2002). Met zijn vele vertalingen van Nederlands literair werk in de jaren zestig en zeventig was Hillner een van de wegbereiders van de grote doorbraak van de Nederlandse literatuur in het Duitse taalgebied die met de Buchmesse van 1993, die aan de literatuur van Nederland en Vlaanderen speciale aandacht wijdde, z'n beslag kreeg.

Aan Hillners vertaling van de ontboezemingen van Johan Janssens in de paragrafen 'Waar blijft het leven?' en 'Donkere tijd' in het eerste hoofdstuk van *De Kapellekensbaan* valt zijn worsteling met het weerbarstige origineel

af te lezen. Ze kent trefzekere vertalingen, bijv. 'bestürzende Erkenntnis' voor 'ontstellende ontdekking', en een aantal aardige vondsten, o.a. de optische variant 'LEben' om Boons manier van accentueren door middel van hoofdletters weer te geven in die gevallen, waar het Duitse zelfstandig naamwoord, al een hoofdletter heeft, maar over het algemeen komt ze stroef en wat slordig over. Soms houdt Hillner zich zo angstvallig aan het Nederlands, dat het Duits geweld wordt aangedaan (bijv. 'quer durch ihre zerschlossene combinaison' in plaats van gewoon (zonder 'quer') 'durch ... hindurch', 'beim nach-Hause-Fahren' voor 'auf der Heimfahrt' of de in het Duits ongebruikelijke constructie met het participium praesens, in het bijzonder bij het hulpwerkwoord 'haben', 'all das hinzugefügt habend', waar een bijzin met een conjunctief en met 'du' in plaats van het wel erg vormelijke 'Ihr' veel beter zou zijn geweest: 'Und wenn du all das hinzugefügt hättest, [...]'). Stijf en uiteindelijk onbegrijpelijk is 'Und fügt schließlich noch hinzu, [...]', niet in de laatste plaats omdat onduidelijk is, tot wie zich de imperatief meervoud richt; gewoon 'Hinzu kommt schließlich noch, [...]' zou meer met Boons bedoeling hebben gestrookt. Wat Hillner klaarblijkelijk niet begreep, nam hij simpelweg in de oorspronkelijke vorm over ('combinaison') of liet hij weg ('een oude peke'). 'Schoon vlaams spreken' wordt tot 'nett [...] sprechen' versimpeld, terwijl het spreken van verzorgd Vlaams hier juist wezenlijk is. Verbazing wekt de comparatief 'grober' in plaats van 'gröber'; onbegrijpelijk is waarom 'beeld van het leven' met 'Bild

aus dem Leben' en niet met 'Bild des Lebens' wordt weergegeven en 'jak' in een veel plechtstatiger 'Mantel' wordt veranderd. Niet de minste problemen levert ten slotte de 'viezentist' op; hij wordt hier met het Duitse adjectief 'fies' ('onsympathiek', 'weerinwekkend') geassocieerd, wat te weinig de seksuele geobsedeerdheid waarop Boon doelde, weergeeft:

'... und daß ich, durch das Licht der offenen Tür, quer durch ihre zer-schlissene combinai-son ihren dicken Matronenhintern und -bauch sah – o Felicien Rops – [...] doch was das Schlimmste war, daß ich zur bestürzenden Erkenntnis kam, kein Marxist zu sein, wie die anderen, im Gegenteil: ein Anarchist, ein Nihilist, ein Fiesentist, und daß man mir verbieten müßte, noch mit anderen Menschen in Kontakt zu kommen, es sei denn mit den Mädchen, die jetzt in Brüssel

in ihren Sommerkleidchen herumlaufen ... und auch mit denen nur von ganz weitem: denn wenn sie mir zu nahe kommen, sehe

Beeldje Ondineke van Frans Devree - foto Geert Goeman

Het was alsof iets diep in haar binnenste haar dwong om er over na te denken: ik had angst, iets keek naar mij, ik had juist het gebed voor de duivel opgezegd: gij engel der duisternis zult weer een engel des lichts worden... het was dus de duivel... maar hoe was dat mogelijk, we zijn immers zelf de duivel, de engel der duisternis die een engel des lichts zal worden... die door de wetenschap god zal worden zoals mijn vader zegt... had ik dan angst in die kamer MEZELF TE ZIEN? (KB - p. 294)

ich ihre Runzeln oder eine Warze oder Pustel oder etwas, das einer Krankheit ähnlich sieht und das mir ihren nahen

Tod prophezeit. Und fügt schließlich noch hinzu, daß ich beim nach-Hause-Fahren auch in der Tram ein Bild aus dem Leben sah: den 1. Wagen mit dem Proletariat der Angestellten, die eine Aktentasche tragen, und nett zu Fräuleins in durchsichtigen Blumenkleidchen sprechen und den 2. Wagen mit dem Proletariat der einfachen Mädchen, die ein groberes Gesicht und grobere Baumwollkleidchen tragen, und den 3. Wagen mit dem Proletariat, das ein Pustelgesicht hat, und Matronen, die mit hängenden Titten in ihrem Mantel unter einem Sack Kartoffeln zusammenbrechen. Und all das hinzugefügt habend, hätte Ihr wenigstens etwas geschrieben, das die Kehrseite der Medaille des Romans ist: das LEBEN' (Boon 1970, p. 27-28).

Dat Hillner door al te krampachtig het origineel te volgen, het Duits geweld aandoet, blijkt duidelijk uit zijn vertaling van de paragraaf 'Donkere tijd': 'ein Stückchen' voor een 'hoekje' in het dagblad is al te Nederlands; in plaats van 'der-Fuchs-Reinaerde' zou Reineke Fuchs voor Duitse oren vertrouwder hebben geklonken; 'Speigatten' heeft in het Duits uitsluitend betrekking op schepen, terwijl het Nederlandse 'spuigaten', waar Boon hier mee speelt, ook overdrachtelijk kan worden gebruikt; 'sparsame' centen, gieren die 'niederstreichen', 'totkriegen', waar bij het woord 'tijd' 'totschlagen' op z'n plaats zou zijn geweest: het klinkt allemaal erg Nederlands en te weinig specifiek Duits. Hetzelfde geldt voor 'mir' in constructies als 'das war mir die herrliche Zeit' en 'das war mir ebenfalls

die Zeit'. Opvallend is in dit verband eveneens dat Hillner niet lijkt te weten dat 'ge' ook onpersoonlijk in de zin van 'men' kan worden gebruikt; vandaar de merkwaardige aanspreekvormen (met hoofdletter) 'Ihr' en 'Euch', zonder dat er expliciet een aanspreekpartner is te vinden ('[...] in der Ihr keine fünf Schritte tun konntet, und ihr lieft [...]'). De weergave van het voorzetsel 'gelijk' in 'gelijk gieren' met 'gleich' (waarbij overigens ook nog de naamvalsuitgang is vergeten) doet stijf aan; hetzelfde effect bewerken woorden als 'Liebergott' en 'Gottseibeius' (met de vreemde meervoudsvorm 'Gottseibeiusern'). Boons lichtvoetige, speelse stijl wordt daarmee geen recht gedaan: het oorspronkelijke karakter van het boek komt zo in de vertaling niet over. Dat wordt nog verergerd door allerlei aperte fouten: 'paap' wordt vertaald met 'Papst', hoewel duidelijk de middeleeuwse pastoor van Ter-Muren is bedoeld, voor 'bij vergissing' staat merkwaardig genoeg 'zum Beispiel' en in 'an allen anderen Tagen unseres Herren-soundsoviel' is de verwijzing naar het jaar weggefallen. Dit zijn slordigheidsfouten. Slechts een enkele keer begrijpt Hillner echt niet wat er staat: bij 'trippenkermis' ('trijpkermis'), de kermis in de slachttijd, lijkt hij met z'n vertaling 'Trampelkirmes' in eerste instantie aan een festijn met dansende boeren te denken:

'Ich habe, sagt Johann Janssens, in der Zeitung ein Stückchen über den-Fuchs-Reinaerde geschrieben, mit der Überschrift 'Dunkle Zeit': dies handelt von dem-Fuchs-Reinaerde, der zu uns kommt aus

der dunklen und bewaldeten Zeit des Mittelalters, in der die Grafschaften wüst und ausgedehnt waren und die Kathedralen mit ihrer steinernen Spitzenarbeit und ihren Speigatten bis zum Himmel reichten, in der die Burgherren Enzyklikers waren und von ihren Raubkreuzzügen zurückkehrten, getauft zur Heiligen Messe zogen und zum Liebegott gingen, aber ungestraft die Bauernhöfe niederbrennen konnten 'auf die Kuh und die sparsamen Groschen niederstreichend gleich Geier [sic!], und sich auf die Frauen werfend gleich tollen Stieren'. O das war mit [sic!] die herrliche Zeit, in der die feudalen Herren nicht einmal ihren Namen schreiben konnten, aber in ihren befestigten Schlössern auf dem Kaninchenberg Fallgruben und Folterkeller hatten, und einen Narren, und Minnesänger, welche die Hand derer leckten, die sie schlugen, um in Versen die Taten ihrer Herren zu verherrlichen ... o das war mir ebenfalls die Zeit, in der Ihr keine fünf Schritte tun konntet, und Ihr liefte gegen eine Abtei, in deren Mauern man fraß und soff, bis man platzte, und wo man, um die Zeit totzukriegen, in dicken Büchern das Leben des Heiligen Bimbombarius beschrieb und mit vielfarbigen Bildern verzierte ... und in der der fette Papst oder der Herr Pfarrer von Ter-Muren Euch verpflichtete, auf Pilgerfahrt zu gehen, zu Dingen in Spanien, auf bloßfüßigen Füßen und mit einer Narrenkappe überm Kopf, um dann bei der Rückkehr konstatieren zu müssen - o schöne Sprache des Reinaert - dat hi mijn wijf hevet verhoert ende mine

kindre so mesvoert, dat hise besekede daer si laghen, datter twee noint ne meer ne saghen ende si worden staerblent ... wenn nicht der Herr Derenancourt sein Vergnügen daran hatte ... und in der man sich gegenseitig mit frommen lateinischen Sprüchen und Weihwasser überwedelte, Euch jedoch auf den Scheiterhaufen brachte, wenn Ihr zum Beispiel behauptetet, daß sich die Erde um die Sonne drehte. Und zugleich war es die Zeit, in der die Dörfler und die Tröpfe noch waren wie Breughel ... der eigentlich viel später kam ... sie noch im letzten Schimmer gesehen und gemalt hat: dumm und arm und häßlich und mager vom Fasten und Beten und 1 Tag im Jahr zur Trampelkirmes sich überfressen und voll-saufen, doch an allen anderen Tagen unseres-Herren-soundsoviel voll Schrecken zu leben, vor Gottseibeiuern und Gespenstern und Irrlichtern ... während es keine anderen Gottseibeiuern gab als jene aus den Klöstern und dem Schloß vom Kaninchenberg und keine anderen Gespenster als Pest und Hungersnot und Pocken, die sie wegmähten gleich Schmeißfliegen, und kein anderes Irrlicht als die traurigste Unwissenheit' (Boon 1970, p. 28-29).

Hillner heeft het Nederlands laten prevaleren boven het Duits. Zijn vertaling was klaarblijkelijk haastwerk: het Nederlands beheerst hij op zich wel, maar bij zijn pogingen het specifieke taaleigen van Boon weer te geven, is een stroef, plechtstatig, archaisch en vaak nogal onbegrijpelijk Duits ontstaan. De titel waarvoor hij opteerde, *Eine*

Straße in Ter-Muren, lijkt te suggereren dat hij *De Kapellekensbaan* in eerste instantie als sociale roman las, en niet zo zeer als beschrijving van een specifieke constellatie.

Doorbraak in een ideologisch kader: de DDR-vertaling van Hans Herrfurth uit 1986

De tweede vertaling van *De Kapellekensbaan* verscheen in 1986 in de DDR, waar werken uit de toenmalige Bondsrepubliek niet zonder meer toegankelijk waren. De titel *Ein Mädchen aus Ter-Muren* laat er geen twijfel over bestaan dat hier eigen accenten worden gezet: centraal staat de geschiedenis van Ondine, die ideologisch wordt geïnterpreteerd als verhaal dat een – vanuit DDR-perspectief bezien – onontkoombare historische waarheid, de uiteindelijke overwinning van proletariaat of het socialisme boekstaft. Daar wordt in de tekst op het omslag op gezinspeeld:

‘Dem Autor ist sehr daran gelegen, daß die bewegende Geschichte der Ondine als ein erfundener Vorgang verstanden wird, erdacht in der Schreibgegenwart von 1950. Er stellt sie als Modellfall seiner eigenen Zeit in Ter-Muren gegenüber und bringt sich selbst als Figur in den Roman ein. Er und einige Intellektuelle – ein fiktiver Freundeskreis – beraten, orakeln und streiten vehement über die Möglichkeiten der Literatur: ob individualisiertes Zeitgeschehen wie die Erfahrungen der Ondine die Wahrheit historischer Entwicklung spiegeln kann. [...] Aus der kunstvollen

Verflechtung beider Handlungsabläufe erwächst ein monumentales Zeitgemälde vom mühsamen Aufbruch aus Elend und Verzweiflung, wofür Ondine und ihre Leidensgefährten in Ter-Muren als Symbol stehen’.

De vertaler, Hans Herrfurth, ging van dezelfde verkorte uitgave van *De Kapellekensbaan* uit als Hillner. Hij had wat minder ervaring dan zijn West-Duitse voorganger, maar beperkte zich in tegenstelling tot deze niet tot moderne auteurs; naast werk van David de Jong en Cees Nooteboom (Uffelen 1993 (1), p. 225, 293), vertaalde hij ook Jacob van Lennep en Multatuli (Uffelen 1993 (1), p. 245, 285). Met Boon schijnt hij zijn ware roeping te hebben gevonden: in 1977 had hij al *De meisjes van Jesses* vertaald; na *De Kapellekensbaan* volgde, eveneens in 1986, ook *Zomer te Ter-Muren*. Dankzij Herrfurth brak Boon in het Duitse taalgebied door.

Herrfurths vertaling van *De Kapellekensbaan* is minder stijf dan die van Hillner. Hij probeert Boons stijl adequaat weer te geven en tegelijk goed Duits te schrijven. Het Nederlands klinkt bij hem minder dominant door: zo vermijdt hij de typisch Nederlandse constructie met participium praesens ter vervanging van bijzinnen. De vertaling ‘auf Abstand’ lijkt indirect tot het Nederlands te herleiden. Door het origineel is ook het niet helemaal juiste ‘Und schließlich schreib noch dazu’ ingegeven. Herrfurth wil met zijn vertaling vooral verduidelijken: daarom is de verwijzing naar Felicien Rops vervangen door een algemene krachtterm (‘Ach, du heiliger

Strohsack!'). Goede keuzes zijn de vertalingen 'Hochflämisch' voor 'schoon vlaams' en 'alte Knacker' voor 'oude peke', al staat er in het Duits een meervoud. Het 'du' als aanspreekvorm voor de auteur is beter dan Hillners 'Ihr', al had ook Herrfurth hier beter conjunctievormen kunnen gebruiken ('dazugeschrieben hättest', 'hättest [...] geschrieben'). Wat misplaatst is 'Damen' voor 'juffrouwen', en voor 'viezentist' had ook Herrfurth geen oplossing:

'Und daß ich im Licht der offenstehenden Tür durch die zerschlissene Unterwäsche hindurch ihren dicken Matronenarsch und -bauch sah. Ach, du heiliger Strohsack! [...] Was aber das schlimmste ist, ich machte die entsetzliche Entdeckung, kein Marxist zu sein wie die anderen, ganz im Gegenteil, ein Anarchist, ein Nihilist, ein Viezentist, und daß man mir untersagen müßte, überhaupt noch mit Menschen in Berührung zu kommen, ausgenommen die Mädchen, die jetzt in Brüssel in ihren Sommerkleidern herumlaufen, mit denen aber auch nur auf Abstand: Denn wenn sie zu dicht an mich herankommen, sehe ich ihre Falten oder eine Warze oder einen Pickel oder etwas anderes, was sich wie eine Krankheit ausnimmt und mir ihren nahen Tod voraussagt. Und schließlich schreib noch dazu, daß ich auf der Rückfahrt auch in der Straßenbahn ein Bild des Lebens erblickte. Da war der erste Wagen mit dem Proletariat der Angestellten, die eine Aktentasche tragen und sich mit Damen in durchsichtigen und geblümten Kleidchen

auf Hochflämisch unterhalten, dann der zweite Wagen mit dem Proletariat der Mädchen aus dem Volke, die ein gröberes Gesicht haben und auch gröbere Baumwollkleider tragen, und zuletzt der dritte Wagen mit dem Proletariat der alten Knacker, das Gesicht voller Pickel, und der Matronen, die mit hängenden Titten in der Jacke unter einem Sack Kartoffeln schlappmachen. Und wenn du das alles dazugeschrieben hast, dann wirst du zumindest etwas geschrieben haben, was die Kehrseite der Roman-Medaille ist: das Leben' (Boon 1986, p. 29-30).

De tendens tot verduidelijking, om het origineel voor de Duitse lezer zo goed mogelijk te ontsluiten, is het centrale beginsel van Herrfurths vertaalkunst. In de paragraaf 'Donkere tijd' zijn daarvoor verschillende voorbeelden te vinden: 'encycliekers' wordt weergegeven met 'römisch-rechtgläubig' en de Reinaert-citaten lijken uit een Duitse versie te zijn overgenomen: in ieder geval zijn ze voor Duitstalige lezers zo beter te begrijpen dan wanneer ze in het Nederlands zouden zijn blijven staan. Herrfurth heeft gezien dat 'ge' soms onpersoonlijk is gebruikt ('man [...] machen konnte'). Door de bank genomen, is zijn vertaling van hogere kwaliteit dan die van Hillner: 'in den Himmel ragten' en 'Sparpfennig' tonen dat aan, maar ook en vondst als 'der Heilige Brimborius' ('Brimborium' is 'kouwe drukte'). Waar Boon archaïseert, doet Herrfurth dat ook: vandaar het gebruik van het gedateerde 'welchselbiger', waar bij Boon 'ofte' stond. Soms schiet

Herrfurth door – ‘waldüberschattete Zeit’ is al te poëtisch – en soms gaat het echt mis: de ‘Stiche’ waarmee het middeleeuwse boek over Brimborius is versierd, zijn immers als gravures een anachronisme in de tijd vóór de uitvinding van de boekdrukkunst. Voor de ‘trippenkermis’ tenslotte had hij ook niets beters dan Hillner:

‘Ich habe, sagt Johan Janssens, in der Zeitung eine Spalte über den Reineke Fuchs geschrieben, mit der Überschrift ‘Dunkle Zeit’. Es geht da um den Reineke Fuchs, der zu uns kommt aus der dunklen und waldüberschatteten Zeit des Mittelalters, als die Grafschaften wüst und ausgedehnt waren und die Kathedralen mit ihren steinernen Spitzenklöppeleien und ihren Wasserspeiern in den Himmel ragten, als die Schloßherren römisch-rechtgläubig waren und von ihren räuberischen Kreuzzügen zurückkehrten, der Taufe teilhaftig geworden, zur Heiligen Messe zogen und vor dem Herrgott erschienen, aber ungestraft die Bauernhöfe niederbrennen durften, ‘auf die Kuh und den Sparpfennig niederstreichend wie Geier und sich auf die Weiber stürzend wie tolle Stiere’. Oh, das war schon eine herrliche Zeit, als die Feudalherren nicht mal ihren Namen schreiben konnten, aber in ihren befestigten Schlössern auf dem Kaninchenberg Fallgruben und Folterkeller hatten und auch einen Spaßmacher und die Minnesänger, die die Hand küßten, die sie schlug, und die Taten ihrer Herren in Versen verherrlichten. Oh, das war auch

jene Zeit, in der man keine fünf Schritte machen konnte, ohne gegen eine Abtei zu rennen, in deren Mauern bis zum Platzen gefressen und gesoffen wurde, in denen man, um die Zeit totzuschlagen, in dicken Wälzern das Leben des Heiligen Brimborius beschrieb und mit bunten Stichen schmückte. In der der fette Pfaffe, welchselbiger der Pastor von ter-Muren seyend, einen dazu verdonnern konnte, auf Pilgerfahrt zu gehen, nach irgendwelchem Zeug in Spanien, auf bloßen Füßen und mit einer Narrenkappe über dem Kopf, um dann bei der Heimkehr feststellen zu müssen – o schöne Sprache des Reineke! –, daß er min weyb hett verhuwet und min kinderen hett vbel getan si besechet habende alwo sie laegen daß zween nit mer kvnten sehen seynde zur gentze blind ... zumindest wenn’s dem Herrn Derenancourt nicht widerstrebte ... und in der man sich gegenseitig mit frommen lateinischen Sprüchen und mit Weihwasser überschüttete, aber auf dem Scheiterhaufen landen konnte, wenn man irrtümlicherweise behauptete, die Welt drehe sich um die Sonne. Und zudem war es die Zeit, in der die Dörflinge und die Trotteln noch so waren, wie sie Breughel, der eigentlich viel später gekommen ist, noch mit einem flüchtigen Blick gesehen und abgemalt hat: dumm und arm und häßlich und mager vom Fasten und Beten, nur einen Tag im Jahr, zur Trampelkirmes, überfressen und vollgesoffen, aber all die anderen Tage im Jahre Unseres Herrn Soundsoviel von Schrecken erfüllt vor dem Leibhaftigen, den Gespenstern und

den Irlichtern, wobei es doch keine anderen Leibhaftigen gab als die aus den Klöstern und aus dem Kaninchenberg-Schloß und keine anderen Gespenster als Pest und Hungersnot und Pocken, von denen sie wie die Aasfliegen dahingerafft wurden, und kein anderes Irrlicht als das der trübseligsten Unwissenheit' (Boon 1986, p. 30-32).

Herrfurth versnelt in zijn vertaling het tempo van de roman: de drie puntjes die bij Boon als rustpauzes de vertelstroom onderbreken, zijn bij hem nagenoeg allemaal verdwenen. Al met al verdient zijn prestatie als vertaler evenwel alle lof: hij heeft *De Kapellekensbaan* in het Duits pas echt tot leven gewekt. Ook bij hem staan soms opmerkelijke vertaalfouten – ‘Ik ren dan rond gelijk een tol’ (Boon 1966, p. 39) wordt ‘Ich renne dann wie toll umher’ (Boon 1986, p. 56) – en om de ideologie van de DDR kan hij ook niet altijd heen: Waar Boon over de ‘neergang van het socialisme’ sprak (Boon 1966, p. 5) en Hillner net als later Seferens ‘Untergang’ vertaalde, bezigde Herrfurth het veel minder definitieve woord ‘Abstieg’ (Boon 1986, p. 5). Hoe

Voormalig kantoor De Rode Vaan - foto Werner Vandenabeele

En het hoofdartikel was zEEr goed, zegt men tot de hoofdredacteur kapitein eenoog... maar over het geestesleven spreekt men niet, want ik ben er bij aanwezig... en als ik weg ben spreekt men wEl over het geestesleven: het is niet goed, het is weer te internationaal, over een duitse tekenaar george grosz, terwijl niemand george grosz kent... en terwijl er in die tekeningen allerlei lelijke dingen over de Aarbeider staan... (KB - p. 1255)

dan ook: vast staat dat latere Duitse vertalers van *De Kapellekensbaan* met Herrfurths *Mädchen aus Ter-Muren* rekening moeten houden.

Een volledige Duitse *De Kapellekensbaan*.

Wat Seferens er in zijn jubileumvertaling uit 2002 van maakte

De meest recente Duitse vertaling van *De Kapellekensbaan*, van de hand van Gregor Seferens, verscheen eind 2002, nagenoeg vijftig jaar na de eerste druk van het origineel, en ze is er, via de editie van Humbeeck en Vanegeren (Boon 1994), ook op gebaseerd. Uit de titel blijkt dit duidelijk: *Der Kapellekensweg oder der 1. illegale Roman von Boontje* (Boon 2002). Het is derhalve de eerste en enige volledige Duitse uitgave. Seferens heeft sinds het midden van de jaren negentig werk van o.a. Abdelkader Benali, Roel Bentz van den Berg, Anna Enquist, maar vooral van Harry Mulisch vertaald. Voor zijn Duitse versie van diens roman *De procedure* ontving hij in 2000 de 'Else-Otten-Preis'.

Seferens kon het beste van zijn beide voorgangers combineren. Hij heeft veel oog voor het detail en zijn Duits weet dan ook heel wat van de gemeenzaamheid en de gespeelde nonchalance die Boons handelsmerk is, over te brengen. 'Unterrock', 'Wirtinnenarsch', 'erschütternde Entdeckung', de modaliteit in 'sollte ich nur von weitem sehen dürfen', 'durchschimmernde Blümchen-kleider', 'einfache Proletariermädchen', 'Hängetitten': het zijn allemaal subtiële verbeteringen en nuanceringen, maar voor 'viezentist' heeft ook

Seferens geen echte oplossing:

'... und daß ich gegen das Licht der geöffneten Tür durch ihren verschlissenen Unterrock hindurch ihren dicken Wirtinnenarsch und -bauch sah – o Félicien Rops – [...] Aber das schlimmste war die erschütternde Entdeckung, kein Marxist wie die andern zu sein, sondern im Gegenteil ein Anarchist, ein Nihilist, ein Fiesist, und daß man mir jeden Kontakt mit den Menschen verbieten mußte, mit Ausnahme der Mädchen, die jetzt in Brüssel in ihren Sommerkleidern herumlaufen ..., aber auch die sollte ich nur von weitem sehen dürfen: denn wenn sie mir zu nahe kommen, dann bemerke ich ihre Falten oder eine Warze oder einen Pickel oder etwas anderes, das in meinen Augen wie eine Krankheit aussieht und mir ihren nahenden Tod voraussagt. Und füge am Ende noch hinzu, daß ich auch auf der Heimfahrt in der Straßenbahn ein Abbild des Lebens gesehen hab: der 1. Wagen mit den angestellten Proletariern, die eine Aktentasche tragen und in ordentlichem Flämisch die Fräulein in durchschimmernden Blümchenkleidern ansprechen, der 2. Wagen mit den einfachen Proletariermädchen, die ein etwas gröberes Gesicht haben und gröbere Baumwollkleidchen tragen, und im 3. Wagen das Proletariat des alten Männleins mit Pustelgesicht und der Matronen mit Hängetitten unter der Jacke, die unter einem Sack Kartoffeln zusammenbrechen. Wenn du all das hinzugefügt hast, dann

hättest du zumindest etwas geschrieben, das die Kehrseite der Roman-Medaille ist: das Leben' (Boon 2002, p. 31-32).

'Donkere tijd' is met 'Finstere Zeiten' beter gekarakteriseerd dan bij Hillner en Herrfurth. De 'trippenkermis' verschijnt hier gewoon als 'Kirmes', wat zo slecht nog niet is. Bimbombarus is weer teruggekeerd en Reineke spreekt hier als Reinaert weer Nederlands. 'Auf den letzten Drücker', pure omgangstaal, is als vertaling van 'met een glimp' enigszins misplaatst, evenals de klakkeloze overname van 'kleddens': de duidelijkheid die Herrfurth nastreefde, lijkt hier wat minder prioriteit te krijgen, maar het Duits loopt uitstekend:

'Ich habe, sagt Johan Janssens, in der Zeitung eine Kolumne über Reinaert den Fuchs geschrieben, die den Titel 'finstere Zeiten' hat: darin geht es um Reinaert den Fuchs, der aus der finsternen und bewaldeten Zeit des Mittelalters zu uns kommt, als die Grafschaften wüst und groß waren und die Kathedralen mit ihren geklöppelten Spitzen aus Stein und ihren Wasserspeiern in den Himmel ragten, als die Schlossherren römisch-katholisch waren und von ihren räuberischen Kreuzzügen heimkehrten und die, da sie getauft waren, die Messe besuchten und die heilige Kommunion empfangen, die aber trotzdem ungestraft die kleinen Bauernhöfe niederbrennen konnten, 'auf die Kuh und die Spargroschen sich stürzend wie aasfressendes Vogelgetier und auf die Frauen sich werfend wie ein wilder Stier'. Ja, das war die herrliche

Zeit, in der die Feudalherren nicht einmal ihren Namen schreiben konnten, auf ihren befestigten Burgen auf dem Kaninchenberg jedoch Fallgruben und Folterkeller hatten, und einen Narren, und Minnesänger, die die Hand küßten, die sie schlug, um in Versen die Taten ihrer Herren zu preisen ... oh, das war auch die Zeit, in der man keine fünf Schritte tun konnte, ohne gegen eine Abtei zu rennen, in deren Mauern gefressen und gesoffen wurde, bis man platzte, und wo man, um die Zeit totzuschlagen, in dicken Büchern das Leben des hl. Bimbombarus beschrieb und mit bunten Bildchen verzierte ... und es war die Zeit, in der der fette Pfaffe, auch Meneer Pastor von Ter-Muren genannt, dich auf Wallfahrt nach Dingsen in Spanien schicken konnte, auf nackten Füßen und mit einer Narrenkappe auf dem Kopf, um dann nach der Heimkehr feststellen zu müssen – o wunderschöne Sprache des Reinaert Fuchs –, dat hi mijn wijf hevet verhoert ende mine kindre so mesvoert, dat hi se beseekede daer sie laghen, datter twee noint ne meer ne saghen ende si worden staerblent ... wenn das nicht zumindest nach dem Geschmack von Meneer Derenancourt war ... und worin man sich gegenseitig mit frommen lateinischen Sprüchen und Weihwasser besprenkelte, man dich aber auf den Scheiterhaufen brachte, wenn du irrtümlicherweise behauptetest, die Erde drehe sich um die Sonne. Und es war auch die Zeit, in der die Dörfler und die Tölpel noch so waren wie Breughel ... der eigentlich sehr viel später kam ... sie

noch auf den letzten Drücker gesehen und gemalt hat: dumm und arm und häßlich und mager vom Fasten und Beten, und wie sie an 1 Tag im Jahr zur Kirmes bis zum geht-nicht-mehr fressen und sich volllaufen lassen, aber an allen anderen Tagen des Jahres-des-Herrn-soundso-viel voller Angst vor Kleddens und Gespenstern und Irrlichtern leben – obwohl es doch keine anderen Kleddens gab als die aus dem Kloster und dem Schloß auf dem Kaninchenberg, und keine anderen Gespenster als Pest und Hungersnot und Pocken, von denen sie wie die Schmeißfliegen dahingerafft wurden, und kein anderes Irrlicht als das der jämmerlichsten Unwissenheit’ (Boon 2002, p. 32-33).

De door Boon in 1964 weggestreepte passages, die Seferens helemaal zelf moest vertalen, vallen niet uit de toon. Ook zijn prestatie moet derhalve niet worden onderschat.

Slot

Geen van de drie Duitse vertalingen van *De Kapellekensbaan* heeft het klaarblijkelijk aangedurfd om net als Boon helemaal van het gebruik van hoofdletters, behalve aan het begin van zinnen en bij accentuering, af te zien. Dat is in het Duits, waar ieder zelfstandig naamwoord met een hoofdletter wordt geschreven, ook nogal radicaal. Alle drie de vertalers worstelen met de namen; de een handhaaft de Vlaamse vormen Oscarke

en Ondineke, de ander schrijft Oscarchen, Ondine of ‘die kleine Ondine’. Met de ‘kantieke schoolmeester’ weten ze geen van allen raad; dat ‘kantiek’ ‘plechtig’ of ‘ernstig’ betekent (Bork 1977, p. 56), lijkt onbekend. Daarom wordt hij met het adjectief ‘kantik’ gesierd of tot voorzanger gemaakt en als ‘der kantorale Schulmeister’ en ‘Schulmeister und Kantor’ betiteld.

Waarom er in relatief korte tijd maar liefst drie Duitse vertalingen van *De Kapellekensbaan* konden verschijnen, is niet echt te verklaren. De vertaling van Jürgen Hillner was geen onverdeeld succes; de Duitse deling is er zeker mede debet aan, dat destijds in de DDR niet werd gekozen voor een verbetering van de West-Duitse uitgave, maar voor een eigen nieuwe vertaling, te meer omdat het boek in de lijn van de staatsideologie kon worden gelezen. Dat Seferens zich de inspanningen van een nieuwe vertaling getroostte en de uitgeverij Luchterhand het aandurfde om ze op de markt te brengen, zal ongetwijfeld niet alleen zijn voortgekomen uit de gedachte dat de vijftigste verjaardag van het verschijnen van het origineel opgeluisterd diende te worden. Het ligt meer voor de hand om aan te nemen dat *De Kapellekensbaan* inmiddels in het Duitse taalgebied een zekere faam had verworven, en die kon wel eens mede zijn veroorzaakt doordat menig Duits lezer Boons roman impliciet of expliciet plaatste in de traditie van een bekend werk van eigen bodem, de *Blechtrommel* van Günter Grass uit 1959, die misschien wel door Boon is geïnspireerd (Jorissen 1989).

De mogelijke lijn naar Grass lijkt de

interpretatie van *De Kapellekensbaan* aanvangkelijk nauwelijks te hebben beïnvloed: Hillner schijnt Boons boek hoofdzakelijk als sociale roman te hebben beschouwd en vanuit het perspectief van de DDR was het verhaal van Ondine vooral een casus voor de ups en downs tijdens de onstuitbare, immers door de marxistische leer wetenschappelijk onderbouwde, opmars naar de heerschappij van het proletariaat. De interpretatorische visie op de roman als zodanig die achter de vertaling van Seferens schuilgaat, is minder duidelijk aan te geven. De tekst op de achterzijde van het omslag speelt met categorieën als Europese dimensies en provincialiteit, en de genres epos en picareske:

'Der Klassiker der niederländisch-flämischen Moderne: die verzweifelte Liebesgeschichte zwischen der kleinen Ondine und der großen Welt: ein Stück europäischer Geschichte als Roman einer Provinzstraße;

Epos und Schelmenstück zugleich, in neuer und erstmals vollständiger Übersetzung. Mit dem 1953 erschienenen Kapellekensweg begann die moderne niederländische Literatur'.

Dat doet heel erg denken aan kwalificaties die ook voor Grass' *Danziger Trilogie*, waarvan de *Blechtrommel* deel uitmaakt, werden gebezigd. De uitgever doet er dan nog een schepje bovenop wanneer hij op het omslag voeten van dansende boeren uit Breughels 'Boerenkermis' afdruckt. Daarmee wordt de roman al te zeer geconnoteerd aan de wereld van 'de dorpers en dooren' waarvan Breughel, volgens Johan Janssens nog net een glimp had opgevangen, en zou hij kunnen worden gelezen als een soort veredelde streekroman die Vlaamse oergevoelens bloot legt. Dat was wel het laatste wat Boon zal hebben beoogd: met de Breughel van Johan Janssens had Ondine echt niets.

Literatuur

Boon 1964

Louis Paul Boon, *De Kapellekensbaan. Roman*, Arbeiderspers, Amsterdam 1966.

Boon 1970

Louis Paul Boon, *Eine Straße in Ter-Muren. Roman*, Carl Hanser, München 1970.

Boon 1986

Louis Paul Boon, *Ein Mädchen aus Ter-Muren*, Volk und Welt, Berlin 1986.

Boon 1994

Louis Paul Boon, *De Kapellekensbaan of de 1ste illegale roman van Boontje*, Arbeiderspers, Amsterdam, Antwerpen 1994.

Boon 2002

Louis Paul Boon, *Der Kapellekensweg oder der 1. illegale Roman von Boontje*, Luchterhand, München 2002.

Bork 1977

G.J. van Bork, *Over De Kapellekensbaan en Zomer te Ter-Muren van Louis Paul Boon*, Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1977.

Hillner 2002

Jürgen Hillner, 'Vertalen kan eigenlijk helemaal niet. Over het vertalen van Gerard Reve in het Duits'. In: *Nieuwsbrief Letteren* 10 (2002) 2-3 (Zomer 2002), p. 2-6.

Jorissen 1989

Ludger Jorissen, 'Die wiedergefundene Ehre des Oscar Schatt. Ein niederländisches Vorbild der 'Blechtrommel''. In: *Arcadia* 24 (1989), p. 297-302.

Muyres 1995

Jos Muyres, *De Kapellekensbaan groeit. Over de ontstaansgeschiedenis van het tweeluik De Kapellekensbaan / Zomer te Ter-Muren van Louis Paul Boon*, Plantage, Leiden 1995.

Uffelen 1993 (1)

Herbert van Uffelen, *Bibliographie der modernen niederländischen Literatur in deutscher Übersetzung 1830-1990*, Lit, Münster, Hamburg 1993.

Uffelen 1993 (2)

Herbert van Uffelen, *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830-1990*, Lit, Münster, Hamburg 1993.